

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE

w Warszawie

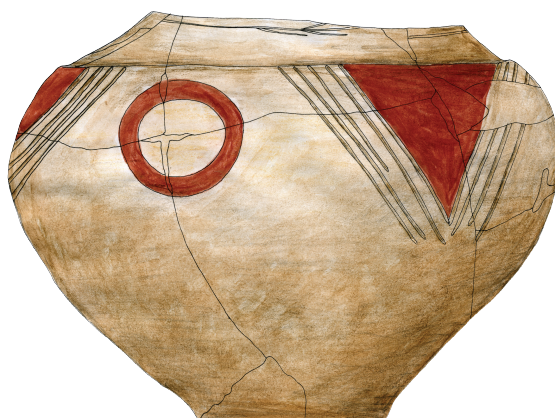

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LVII

2004 – 2005

WARSZAWA 2005 VARSOVIE

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE**

TOM LVII

Redaguje zespół / Editorial staff:

mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław J. Prochowicz, mgr Andrzej Tomaszewski, doc. dr hab. Teresa Węgrzynowicz

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka, Marta Stasiak-Cyran
Anna Mistewicz & Jacek Andrzejowski (podpisy / captions)

Skład i łamanie / Layout:

J R J

Rycina na okładce: malowana waza gliniana
z Chojna-Golejewka, pow. Rawicz (rys. L. Kobylińska)

Cover picture: painted, clay vase
from Chojno-Golejewko, distr. Rawicz (L. Kobylińska del.)

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2005

© Autorzy, 2005

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 831 32 21–25/110 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl.

Cennik wydawnictw, wykaz publikacji i pełen spis zawartości czasopism PMA: pma@pma.pl/wydawnictwa.

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25/141,152; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LVII

SPIS TREŚCI

Contents

R o z p r a w y

- Barbara Bargiel, Jerzy Libera, Zespoły grobowe z krzemiennymi płoszczami w Małopolsce i na Wołyniu 3
Grave assemblages with flint projectile points in the Little Poland and Volhynia

M i s c e l l a n e a

- Anna Drzewicz, Topór kamienny kultury ceramiki sznurowej z Czubina, pow. pruszkowski 29
A Corded Ware Pottery culture stone axe from Czubin, distr. Pruszków

- Anna Drzewicz, Technika produkcji młotków rogowych z osiedla obronnego kultury łużyckiej w Biskupinie 33
Antler hammers from the fortified settlement of the Lusatian culture at Biskupin – technology of production

- Grażyna Orlińska, Naczynie kultury łużyckiej z Pyszkowa, pow. sieradzki 41
A Lusatian culture footed beaker from Pyszków, distr. Sieradz

- Aleksandra Żórawska, Klamra hakowa z Kargoszyna, pow. ciechanowski. 47
Uwagi o chronologii i genezie ażurowych klamer z T-kształtnym zakończeniem w północno-wschodniej Polsce i na terenach bałtyjskich
The belt clasp from Kargoszyn, distr. Ciechanów.
The dating and origins of open-work belt-clasps with T-shaped endings from north-eastern Poland and the Balt lands

- Jacek Andrzejowski, Wczesna *Kragenfibel* z Obór i problem jej pochodzenia 57
Early *Kragenfibel* from Obory and the question of its provenance

- Katarzyna Czarnecka, Nieznane materiały z cmentarzyska kultury przeworskiej 67
w Wólce Domaniowskiej, w pow. radomskim
Unpublished finds from a cemetery of the Przeworsk culture at Wólka Domaniowska, distr. Radom

- Radosław Prochowicz, Znaleźisko dziobowatego okucia końca pasa z Przeradowa, pow. makowski 73
A beak-shaped strap end from Przeradowo, distr. Maków Maz.

- Dorota Popławska, Archeomuzykologia polska o aerofonach fletowych 81
Polish archaeomusicology on flute o aerophones

M a t e r i a ł y

- Bartłomiej Karch, Naczynia z IV okresu epoki brązu z Nowego Zatomia, pow. międzychodzki 89
Bronze Age pottery (BA IV) from Nowego Zatom, distr. Międzychód

- Anna Drzewicz, Materiały z cmentarzyska ludności kultury łużyckiej w Chojnie-Golejewku, pow. rawicki, z kolekcji 93
Aleksandra Guttmana
Material from a Lusatian culture cemetery at Chojno-Golejewko, distr. Rawicz, from the Aleksander Guttman collection

Anna Drzewicz, Ozdoby brązowe z Kruchowa, pow. gnieźnieński Bronze ornaments from Kruchowo, distr. Gniezno	101
Aleksandra Żórawska, Wielokulturowe cmentarzysko w Starym Targu w świetle dotychczasowych publikacji, archiwaliów i ocalałych materiałów The multicultural cemetery at Stary Targ in the light of literature, archival records and survived finds	111
Zbigniew Nowakowski, Cmentarzysko kultury przeworskiej w miejscowości Bielawy-Łuby, pow. łowicki, stan. 2 A Cemetery of the Przeworsk Culture at Bielawy-Łuby, distr. Łowicz, site 2	177
Anna Mistewicz, Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich na stan. 29 w Dąbku, pow. mławski Early Roman Period cemetery of the Przeworsk culture at Dąbek, site 29, distr. Mława	197
A n e k s : Łukasz Maurycy Stanaszek, Analiza antropologiczna materiału kostnego z Dąbka, pow. mławski, stan. 29 Anthropological assessment of bone remains from Dąbek, site 29, distr. Mława	235
Teresa Liana Osada z młodszego okresu rzymskiego w Łęgonicach, pow. grójecki A Late Roman Period settlement of the Przeworsk culture at Łęgonice, distr. Grójec	241
K r o n i k a	297
W y k a z s k r ó t ó w	299

OD REDAKCJI

W niniejszym tomie „Wiadomości Archeologicznych” zamieszczamy pracę zmarłej w 1998 roku dr Teresy Liany pt. *Osada z młodszego okresu rzymskiego w Łęgonicach, pow. grójecki*, przygotowaną i zredagowaną przez prof. dr hab. Teresę Dąbrowską na podstawie materiałów pozostawionych przez Autorkę. Redakcja „Wiadomości Archeologicznych” wyraża tą drogą podziękowania Pani prof. dr hab. Teresie Dąbrowskiej za wielki wkład pracy w przygotowanie do publikacji tego ważnego stanowiska kultury przeworskiej.

Redakcja „Wiadomości Archeologicznych” informuje, że w pracy Caroline Earwood *Wooden artefacts from the medieval town of Dawidgródek, Belarus* opublikowanej w tomie LVI zostało wykorzystanych szereg rysunków autorstwa Pani Wiesławy Gawrysiak-Leszczyńskiej. Redakcja przeprasza Autorkę za omyłkowe opuszczenie Jej nazwiska w podpisach pod następującymi rycinami: fig. 6 nr 72.7, 10 nr 65, 66:1, 79.3, fig. 11 (z wyjątkiem nr. 16.2), fig. 13 nr 81:3, fig. 16 (z wyjątkiem nr. 17.7), fig. 19, fig. 22, nr 79.11, 81.7, 81.14, 81.21, fig. 23, fig. 27 nr 79.14, 81.19.

Począwszy od bieżącego tomu w „Wiadomości Archeologicznych” Redakcja wprowadziła transliterację tekstów pisanych grażdanką (cyrylicą) zgodną z zasadami opisanymi w Polskiej Normie PN-ISO 9:2000 (*Informacja i dokumentacja — transliteracja znaków cyrylicy na znaki łacińskie — Języki słowiańskie i niesłowiańskie*).

Dr Wojciech Brzeziński
Redaktor Naczelny

GRAŻYNA ORLIŃSKA

NACZYNNIE KULTURY ŁUŻYCKIEJ Z PYSZKOWA, POW. SIERADZKI

A LUSATIAN CULTURE FOOTED BEAKER FROM PYSZKÓW, DISTR. SIERADZ

W zbiorach Działu Epoki Brązu i Wczesnej Epoki Żelaza Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie znajduje się niewielkie naczynie z cmentarzyska w Pyszkowie, gm. Brzeźnio, pow. sieradzki, woj. łódzkie. Nosi ono numer inwentarza PMA-III/1965. Pod tym numerem zarejestrowano także 15 zabytków metalowych z Pyszkowa, pochodzących z badań amatorskich sprzed 1882 roku, a nabytych przez PMA w 1945 roku od pani Ireny Korab-Kobierzyckiej (por. J. Antoniewicz 1947, s. 11).

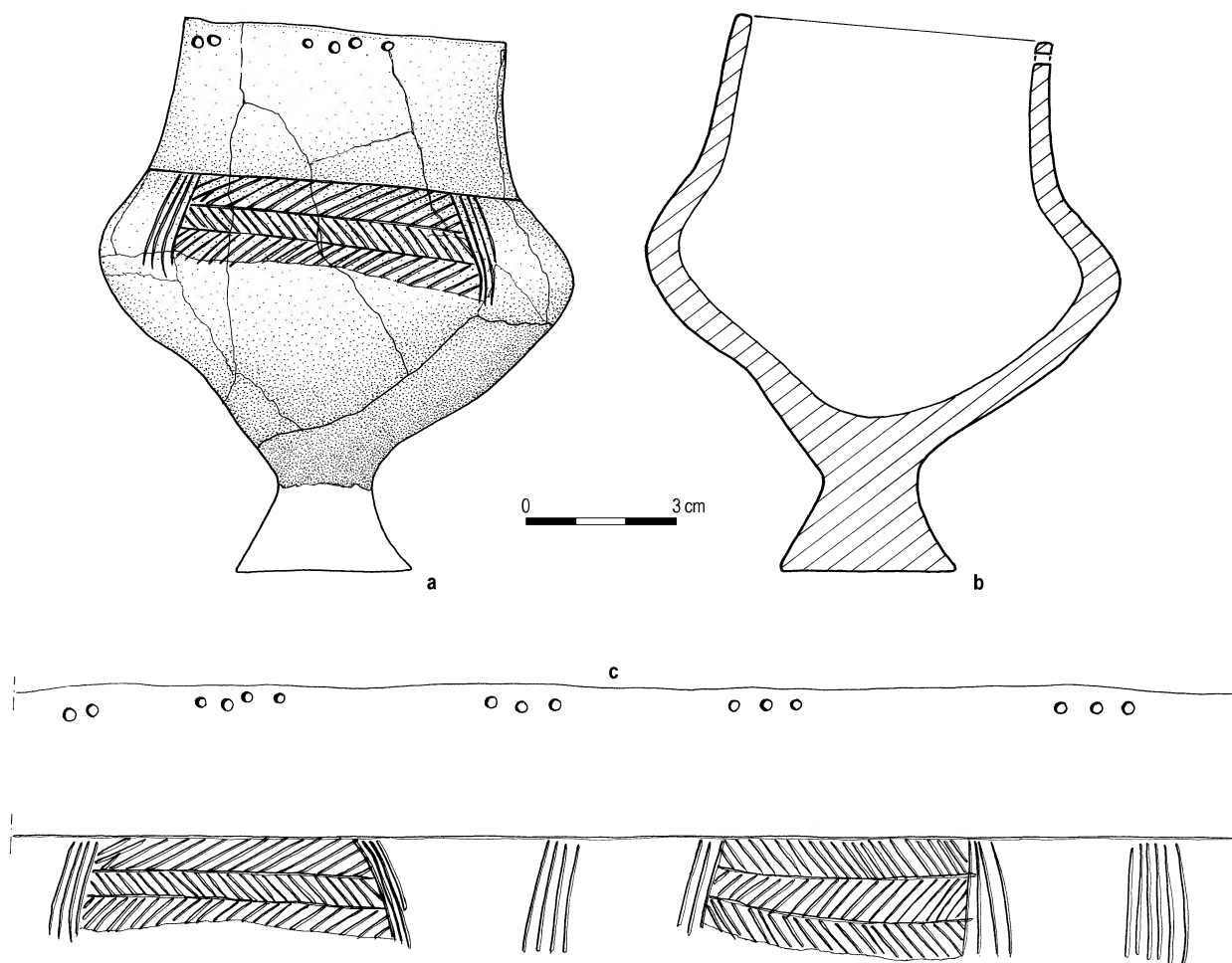
W majątku Pyszków, będącym w drugiej połowie XIX wieku własnością pana Mi.(chała?) Kobierzyckiego, w latach około 1870–1910 poszukiwania na kilku znalezionych przez siebie cmentarzyskach prowadził jego syn Józef (E. Stawiski 1882, s. 166; T. Wieczorowski 1939, s. 162; J. Antoniewicz 1947, s. 11)¹. Rozkopał on, niemal całkowicie niszcząc, ciałopalne, popielnicowe cmentarzysko kultury łużyckiej, oznaczone w literaturze jako stanowisko 1 (por. H. Wiklak 1972, s. 130). Najpewniej właśnie Józef Kobierzycki ofiarował nasze naczynie znanemu etnografowi, historykowi i archeologowi Zygmuntowi Glogerowi, najaktywniej działającemu na polu prahistorii w końcu XIX wieku. W rodzinnym Jeżewie na Podlasiu, którym gospodarował od 1870 roku, gromadził zbiory, bibliotekę i bogate archiwum. Po jego śmierci, na mocy testamentu, część zabytków trafiła do Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie (A. Kutrzeba-Pojnarowa 1959–1960; J. Wrońska 1986, s. 151–152). W 1928 roku Dział Wykopalsk MPR wraz z całością dokumentacji i zabytków archeologicznych został wcielony do Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (R. Jakimowicz 1935, s. 273; 1936, s. 209–210).

Wewnątrz naczynia, na górnej części szyjki, umieszczono dwukrotnie numer katalogowy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa – 682: wydrukowany na nalepionej prostokątnej karteczce i obok niej napisany białym tuszem. W katalogu kartkowym Działu Wykopalsk MPR, przechowywanym w Pracowni Inwentaryzacji Muzealiów PMA czytamy: *Pyszków pod Sieradzem. z zapisu s.p. Zygmunta Glogera. stary numer D.437. naklejony napis: „Kadzielnica z Pyszkowa pod Sieradzem wyk. 1875 r.” przystawka czarna pięknie ornamentowana o ubitej podstawie. wysoka 0,091. średn. otw. gorn. 0,059. obwód największy 0,3.*²

Na naczyniu znajduje się również napisany czerwonym tuszem, słabo widoczny, niemiecki numer inwentarza 40:794, nadany w Krajowym Urzędzie Prehistorycznym (*Landesamt für Vorgeschichte*) w Poznaniu, dokąd na początku II Wojny Światowej trafiła większość zbiorów PMA. Ocalone zabytki, na drodze rewindykacji, wróciły do Warszawy w końcu 1945 roku (por. W. Antoniewicz 1946, s. 56; J. E. Kaczmarek 1996, s. 142, 145, 214).

¹ W artykule T. Wieczorowskiego nazwisko amatora-poszukiwacza jest przytoczone błędnie i brzmi – Kobierzyński. Wymieniona na początku niniejszego artykułu Irena Korab-Kobierzycka była siostrą Józefa Kobierzyckiego (por. J. Antoniewicz 1947, s. 11).

² Według archiwum naukowego prof. W. Demetrykiewicza numer MPR 682 nosiła zwykła bez ornamentyki popielnica ze zbiorów Z. Glogera, z wykopalsk Kobierzyckiego. Tak jak nasze naczynie przeszła z MPR do PMA, skąd miała zostać wywieziona przez hitlerowców w 1944 roku do Niemiec (J. Antoniewicz 1947, s. 13, przyp. 6). Niestety, ani w katalogu MPR ani w materiałach archiwalnych PMA nie natrafiono na ślad tego zabytku. Nic nie wiadomo o wywozie materiałów z Warszawy w 1944 roku. W poniemieckich księgach inwentarzowych, przechowywanych w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, takie naczynie nie jest wymienione, za sprawdzenie czego serdecznie dziękuję pani mgr Barbarze Kirschke.

Ryc. 1. Pyszków, pow. Sieradz. Pucharek (a); przekrój pucharka (b); rozwinięcie ornamentu (c). Rys. A. Potoczny
Fig. 1. Pyszków, distr. Sieradz. A cup (a); cross-section of the cup (b); drawing of the ornament (c). A. Potoczny del.

Niewielkie, niesymetryczne naczynie na nóżce – pucharek – ma stożkowatą, lekko wklęsłą szyjkę, która łagodnie przechodzi w baniasty brzusec (Ryc. 1a.b). Krawędź jest albo płasko ścięta albo zaokrąglona. Pod nią umieszczono niesymetrycznie 5 grup otworków – trzy grupy po trzy, jedną złożoną z dwóch i jedną z czterech dziurek. Otworki mają różne średnice i nie są przekłute w jednej linii. Nadmiar wypchniętej gliny starannie usunięto.

Naczynieko zdobi dość głęboko ryty ornament, niegdyś najpewniej inkrustowany białą masą (Ryc. 1c). Szyjkę podkreśla linia dookólna, poniżej której, na górnej części brzuśca, znajduje się symetrycznie rozmieszczony ryty wzór, złożony z dwóch pasm ornamentu jodełkowego i dwóch grup lekko skośnych żłobków – jedna złożona z czterech, a druga z sześciu kresek. „Jodełki”, w postaci trzech poziomych rzędów żłobków nachylonych w przeciwne strony i przedzielanych liniami, są obustronnie zamknięte przez grupy po cztery (wyjątkowo trzy) żłobki. Ornament sprawia wrażenie nieco niestarannego – nie wszystkie żłobki są równej długości i równoległe do siebie, niektóre są wyraźne i głębokie, inne wąskie i płytkie. Szczególnie nierówne są dolne pasma „jodełek”. Zostały one uszkodzone w trakcie wygładzania załomu brzuśca w celu rozprowadzenia gliny wypchniętej w cza-

sie żłobienia wzoru. Końce niektórych żłobków potem poprawiono, delikatnie ryjąc je ponownie.

Pucharek jest czarny, całe powierzchnie – zewnętrzna i wewnętrzna – są na szyjce starannie wygładzone, lśniące, zaś od środka, w dolnej części, ścianki są matowe i szorstkawe. Naczynie jest klejone i w niewielkim stopniu uzupełniane gipsem. Nóżka została zrekonstruowana w całości. Wysokość: zachowana ok. 9 cm, z nóżką 10,5–10,9 cm. Średnice: wylewu 6,7 cm, brzuśca 9,5 cm, otworków 0,15–0,3 cm. Odległości między grupami otworków: 3,7 cm, 2,8 cm, 2,7 cm oraz dwukrotnie 2 cm.

Nie wiadomo kiedy, w której instytucji i na podstawie jakiego wzorca do *Kadzielnicy (...)* o ubitej podstawie została dorobiona nóżka. W artykule o inkrustowanej ceramice kultury łużyckiej znajduje się krótki opis naczynia ze stopką z Pyszkowa, zawierający błędną informację o sposobie rozmieszczenia i liczbie dziurek pod krawędzią (T. Wieczorowski 1939, s. 162). W latach 70. ubiegłego wieku w zbiorach PMA odnotowano przedmioty metalowe i *ułamki ceramiki* z Pyszkowa (H. Wiklak 1972, s. 130). Fragmenty te, razem z dawną „stopką”, którą doklejono do zrekonstruowanego pucharka, trafiły do muzealnej Pracowni Konserwacji Ceramiki dopiero w 1985 roku, w czasie przygotowań do stałej

ekspozycji. Obecne wymiary naczynka są zgodne z danymi przytaczanymi na karcie MPR i w artykule T. Wieczorowskiego.

Czasza pucharka, pod względem cech formalnych, odpowiada wazom B-3 w klasyfikacji ceramiki z międzyrzecza Pilicy i środkowej Wisły (J. Miśkiewicz 1968, s. 136, ryc. 2c). Formy takie występowały od końca epoki brązu. Na okres halsztacki D lub początki okresu lateńskiego mogą być datowane nieco smuklejsze i mniej starannie wykonane okazy, zdobione głębokimi żłobkami tworzącymi figury geometryczne (J. Miśkiewicz 1968, s. 143). Wazy o podobnym kształcie, nazywane też naczyniami baniastymi, zarówno duże, jak i małe, znane są m. in. z użytkowanych w młodszym okresie halsztackim cmentarzysk w Chojnem, pow. sieradzki (H. A. Ząbkiewicz-Koszańska 1972, tabl. III:1, X:7, XI:7), Łodzi-Rudzie Pabianickiej (H. A. Ząbkiewicz-Koszańska 1958, s. 278, 279, np. tabl. Vm, VI:5, VIII:8) i Zalewie II, pow. pabianicki (I. Jadczkowska 1990, s. 42–43, np. tabl. II:14, VI:15, VII:11, XI:18, XIX:7).

Poniżej wylewu pucharka znajdują się grupy dziurek. Na obszarze między Wartą a Pilicą zwyczaj umieszczania otworków poniżej brzegu pojawił się w okresie halsztackim (H. Wiklak 1972, s. 53) i trwał jeszcze w okresie wczesnolateńskim (I. Jadczkowska 1988, s. 235, tabl. II:4, V:2.11–13). Naczynia jajowate lub misy z rzędem otworków pod krawędzią znane są np. z cmentarzysk w Łodzi-Rudzie Pabianickiej (H. A. Ząbkiewicz-Koszańska 1958, tabl. VII:7), Zalewie II (I. Jadczkowska 1990, tabl. V:2, XV:3, XXII:2.7) i Łagiewnikach, pow. sieradzki (R. Mikłaszewska-Balcer 1962, s. 233, tabl. XLVIII:6). Dookolny rząd niewielkich dziurek znajduje się także pod krawędzią *kieliszka* z grobu 24 z Tyczyna, stan. 3, pow. sieradzki (A. Kufel-Dzierzgowska 1973, s. 197, tabl. X:5). Jak dotychczas na stanowiskach grupy środkowopolskiej nie znaleziono jednak naczyń zaopatrzonych w grupy otworków. Dwie dziurki, umieszczone 4 cm poniżej brzegu dużej wazy o kształcie zbliżonym do naszego naczynka, z grobu 69 z Zalewu II, trzeba uznać za „oczka” (I. Jadczkowska 1990, s. 25, tabl. XI:18).

Na grupy otworków pod krawędzią natrafiono w materiałach grupy wschodniomazowiecko-podlaskiej kultury łużyckiej. Grupy dziurek – trudno ocenić, czy ten układ jest celowy – znajdują się na niewielkich ułamkach chropowaconych naczyń ze zniszczonego cmentarzyska z Kobiernego, pow. miński, datowanego na koniec V okresu epoki brązu i okres halsztacki (T. Węgrzynowicz 1969, ryc. 4c.h). Ponadto jedno naczynie wazowate odmiany C według klasyfikacji ceramiki T. Węgrzynowicz, a zatem podobne kształtem do naszego pucharka, ma pod krawędzią dwie pary otworków przekłute na przeciwnie (T. Węgrzynowicz 1973, s. 33).

Głównym elementem ornamentu rytego naczynka z Pyszkowa jest pozioma, potrójna „jodełka”. Taki wzór, w układach poziomym lub pionowym, złożony z od dwóch do pięciu rzędów nacięć, występuje na wazach, amforach i różnorodnych miniaturach, znanych z cmentarzysk halsztackich położonych między Prosną a Ne-

rem: z Łodzi-Rudy Pabianickiej (H. A. Ząbkiewicz-Koszańska 1958, tabl. VII:2.3, VIII:1.7), Zalewu II (I. Jadczkowska 1990, tabl. I:3.12, II:1, XI:15.16, XV:2, XXII:8.9.16; R. Mikłaszewska-Balcer 1962, s. 234, tabl. L:6), Kalisza Tyńca, stan. „Nogajec” (B. Karch 2003, ryc. 10e) i Sikucina, pow. zduńskowolski (L. Dudrewicz 1882, s. 76, 77–78, ryc. 22:1.5). Pionowe i skośne pasma „jodełek” umieszczono także na dwóch miniaturowych wazach z północnej Wielkopolski – Jerzykowa, pow. gnieźnieński (T. Wieczorowski 1939, s. 141–142, ryc. 17h.i, tabl. VI:10.11). Motyw ten był również popularny w późnym okresie halsztackim na Mazowszu i Ziemi Chełmińskiej, wchodząc w skład złożonych wzorów geometrycznych (T. Węgrzynowicz 1973, s. 62, ryc. 9e; J. Chudziakowa 1974, np. tabl. XVII:1–3).

Podobne „jodełki” stanowiły też główny motyw zdobniczy niewielkich naczyń cylindrycznych, zaopatrzonych zwykle w naprzeciwległe umieszczone otworki umożliwiające ich zawieszenie – z Kalisza-Piwonic (L. Długopolska 1968, s. 206, ryc. 17d) oraz z grobu 9b ze Skrajnej (obecnie Skrajnia; R. Jamka 1939, s. 11, ryc. 25f) i Brudzewa (D. Durczewski, W. Śmigieński 1970, s. 57, tabl. 10:32) w powiecie kaliskim.

Ze względu na obecność nóżki pucharek z Pyszkowa, o kształcie czaszy i ornamencie popularnych w młodszym okresie halsztackim w kulturze łużyckiej, pozostaje jak dotąd znaleziskiem unikatowym. Zbliżony doń charakter ma wspomniany wcześniej żółty *kieliszek* z Tyczyna, również jedyny w swoim rodzaju, zdobiony na bardzo wysokiej szyjce i rozłożystym brzuścu bogatym ornamentem rytym, typowym dla ceramiki inkrustowanej (A. Kufel-Dzierzgowska 1973, s. 197, tabl. X:5). Nie wydaje się przypadkowe, że te dwa wyjątkowe naczynka halsztackie znaleziono w niewielkiej – około 11 km w linii prostej – odległości od siebie. Podobnie jak wspomniane już okazy cylindryczne, musiały one spełniać szczególną rolę w obrzędach pogrzebowych. Dokładniejsze dane o okolicznościach znalezienia mamy tylko o *kieliszku* (A. Kufel-Dzierzgowska 1973, s. 197, 199) i naczynku cylindrycznym ze Skrajnej (R. Jamka 1939, s. 9–10, ryc. 22, 23). Oba naczynka pochodzą z grobów popielnicowych, wyposażonych w wyroby metalowe i naczynia towarzyszące. Popielnice w obu grobach zawierały tylko część przepalonych kości, a reszta była albo zsypana obok albo, jak w Skrajnej, umieszczona na bruku nakrywającym pochówek. *Kieliszek* był jedną z trzech przystawek ustawionych obok popielnicy, naczynko cylindryczne – jedną z sześciu – przy czym zostało ono położone na czerpaku.

Ceramika inkrustowana kultury łużyckiej, typowa dla grupy wschodniowielkopolskiej, wykonywana była głównie w młodszym okresie halsztackim (M. Gedl 1975, s. 155) i tak właśnie trzeba datować nasz pucharek. Chronologia zapinek i kompletu toaletowego z Pyszkowa potwierdza, że cmentarzysko było użytkowane właśnie w tym czasie (M. Gedl 1991, s. 53–54, 66 nn.).

Dyskusyjna jest natomiast chronologia *kieliszka* z Tyczyna, który w grobie współwystąpił z bransoletą żelazną

z prętą z dotykającymi się, kulkowatymi końcami (A. Kufel-Dzierzgowska 1973, s. 218 nn.). Takie bransolety uważa się za typowe dla okresu halsztackiego C (M. Gedl 1962, s. 96; 1991, s. 91–92). A. Gardawski (1979, s. 138) umieszcza jednak *kieliszek* w okresie halsztackim D, widząc w nim wyraźne cechy inkrustowanej ceramiki wschodniowielkopolskiej. Na wczesny okres halsztacki datowano omawiane wyżej naczynko cylindryczne ze Skrajnej, znalezione w grobie z typowym dla początków wczesnej epoki żelaza naczyniem z lejkowatym brzegiem. Jest jednak prawdopodobne, że na terenie Kaliskiego takie formy były wykonywane również i później (R. Jamka 1939, s. 16). Należałoby zatem rozważyć możliwość, czy na położonych jeszcze dalej na wschód terenach nad górną Wartą bransolety z kulkowatymi końcami nie mogły być użytkowane także w okresie halsztackim D.

We wczesnej epoce żelaza przez teren Sieradzkiego przebiegała północno-wschodnia odnoga szlaku bursztynowego, łączącego południowe wybrzeża Bałtyku z obrzeżami Morza Adriatyckiego (L. J. Łuka 1959, s. 84–85, mapa 1; T. Malinowski 1971, ryc. 1; A. Gardawski 1979, s. 128, 130). Z okolic Wrocławia droga wiodła w kierunku północno-wschodnim nad górną Wartę i dalej na północ z biegiem tej rzeki do górnej Noteci, skąd nieliczne przedmioty docierały do północnej Wielkopolski i na Kujawy. Na cmentarzyskach położonych w okolicach Sieradza jest widoczna wyraźna koncentracja wyrobów, wykonywanych w miejscowych warsztatach na podstawie odległych, głównie południowoeuropejskich wzorców. Prawdopodobnie tą trasą docierały także na obszary Polski środkowej paciorki szklane (H. Wiklak 1972, s. 84–85; M. Gedl 1991, s. 107–108) oraz znajomość dwojaków – szczególnej formy ceramicznej pochodzenia południowego (por. L. J. Łuka 1959, s. 58–59). Naczynka takie znaleziono na cytowanych już cmentarzyskach w Tyczynie (A. Kufel-Dzierzgowska 1973, tabl. IX:6), Łodzi-Rudzie Pabianickiej (H. Wiklak 1972, tabl. IX:7) i Kaliszu-Tyńcu (B. Karch 2003, ryc. 12h).

Także pierwowzorów pucharaka z Pyszkowa i „kieliszka” z Tyczyna trzeba szukać na południu Europy, najpewniej w obrębie kultury południowo-wschodniohalsztackiej. Tutaj, zwłaszcza na obszarze południowo-wschodniej Słowenii – w grupie Dolenjsko (*Unterkrain-Gruppe*) – w ciągu całego okresu halsztackiego i jeszcze w początkach okresu lateńskiego występują liczne, różnorodne gliniane naczynia na nóżkach, niektóre toczzone, wykonywane w miejscowych warsztatach. Puchary z czaszami w kształcie waz, osadzonymi na niższych lub wyższych pustych nóżkach, z reguły starannie wygładzone i wypalone na ciemny kolor, były szczególnie popularne w horyzoncie Stična-Novo mesto 1-2 (HaC₂ i starsza część HaD₁). Nóżki dodawano tutaj także kernosom, situlom i naczyniom misowatym (J. Dular 1982, s. 41–57, 59–60, 72–74, ryc. 3, tabl. 11–19, 20:173.174, 24:233–235, 25:236–243). Nasze naczynka, przynajmniej o połowę mniejsze i zdobione według miejscowych wzorców „łużyckich”, zdają się być dalekim odbiciem pięknych okazów słoweńskich.

Pucharak i *kieliszek* mają bardzo mocno podcięte części przydenne. Średnice nasad nóżek są ponad cztery razy mniejsze niż średnice największej wydętości brzuśca. Takie proporcje występują tylko w niektórych typach pucharów z terenu Słowenii, wykonywanych w większości w późnym okresie halsztackim (J. Dular 1982, *passim* oraz tabl. 14:133–135, 16:143–145, 17, 18:154–156), a także w kraterach i kernosach (J. Dular 1982, s. 57–60, tabl. 20). U znacznej części słoweńskich form na nóżkach różnica między średnicą ich nasady a średnicą brzuśca jest mniejsza.

Nie wiemy, jak wyglądała pierwotnie nóżka pyszkowskiego pucharaka. Nóżka *kieliszka* z Tyczyna jest jedyna w swoim rodzaju – wyjątkowo wysoka i cienka, dołem lejkowato rozszerzona i wklęsła. Nie znaleziono do niej ścisłej analogii. Najbardziej podobna wydaje się równie wysoka i dołem rozszerzona, zaopatrzona jednak w dwa wydutne zgrubienia, nóżka wyjątkowego pucharu z kurhanu I (obecnie 125) z miejscowości Stična. Takie efektowne, znacznej wielkości naczynia, przedstawiane były niejednokrotnie na situlach brązowych (R.-M. Weiss 1999, s. 55, ryc. 53a–f), datowanych na HaD₂₋₃, tj. horyzonty zapinek węzowatych i Certosa (S. Gabrovec 1966, s. 28–29, tab. 2; J. Dular 1982, ryc. 3).

Temat obustronnych kontaktów ziem polskich z obszarem byłej Jugosławii we wczesnej epoce żelaza, związanych w znacznej mierze z funkcjonowaniem szlaku bursztynowego, był niejednokrotnie podnoszony w literaturze (por. np. L. J. Łuka 1959; T. Malinowski 1969; 1971; Z. Bukowski 1992, *passim*). Zwracano uwagę na podobieństwa ceramiki ze stanowisk chorwackich, słoweńskich i serbskich do naczyń grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej i liczne występowanie na stanowiskach z obrzeży Adriatyku wyrobów z bursztynu północnoeuropejskiego, z wielkim prawdopodobieństwem bałtyckiego (T. Malinowski 1969, s. 11–12; 1971, s. 104–105, 108; 1972, s. 225; Z. Bukowski 1992, s. 47–48). Rozpatrywano też możliwość napływu na ziemie polskie u schyłku epoki brązu i w okresie halsztackim C ludności iliryskiej, której efektem miało być pojawienie się zwłaszcza w obrębie podgrupy częstochowsko-gliwickiej grupy górnośląsko-małopolskiej pochówków szkieletowych (T. Malinowski 1975, s. 7–11, ryc. 1). Ta ostatnia koncepcja w świetle dostępnych danych nie znajduje jednak uzasadnienia.

Nie ulega wątpliwości szczególna rola okolic Sieradza, zwłaszcza w późnym okresie halsztackim, jako obszaru przyjmującego i przekazującego dalej na północ i na północny-wschód znajomość różnych przedmiotów proveniencji obcej. Importy te, co warto dodać, pochodzą w większości ze stanowisk położonych w pobliżu rzek, będących w omawianych czasach najdogodniejszymi arteriami komunikacyjnymi (por. L. J. Łuka 1959, s. 86).

Mgr Grażyna Orlińska

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52
00-241 Warszawa

BIBLIOGRAFIA

- Antoniewicz, J.
1947 *Zabytki halsztackie z Bogumiłowa i Pyszkowa w pow. sieradzkim*, „Światowit” XVIII, s. 11–41.
- Antoniewicz, W.
1946 *Rewindykacje i odszkodowania w zakresie zabytków archeologicznych ziem Polski*, ZOW XV, s. 55–62.
- Bukowski, Z.
1992 *Tzw. szlak bursztynowy z wczesnej epoki żelaza na obszarach na południe od Sudetów i Karpat w świetle importów pochodzenia południowego*, [w:] *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami* (red. S. Czopek), Rzeszów, s. 39–54.
- Chudziakowa, J.
1974 *Kultura łużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęczy i Osy*, Warszawa-Poznań.
- Długopolska, L.
1968 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Piwonicach, pow. Kalisz*, WA XXXIII, s. 200–216.
- Dudrewicz, L.
1882 *Cmentarzysko ciałopalne w Sikucinie*, WA IV, s. 75–79.
- Dular, J.
1982 *Halštatska keramika v Sloveniji*, Ljubljana.
- Durczewski, D., Śmigieński, W.
1970 *Materiały do osadnictwa ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce. Część III*, FAP XX, 1969, s. 46–105.
- Gabrovec, S.
1966 *Zur Hallstattzeit in Slowenien*, „Germania” 44, s. 1–48.
- Gardawski, A.
1979 *Czasy zaniku kultury łużyckiej. Okres halsztacki D i lateński*, [w:] *Prahistoria ziem polskich IV*, s. 117–146.
- Gedl, M.
1962 *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*, Wrocław.
1975 *Kultura łużycka*, Kraków.
1991 *Die Hallstattbeeinflüsse auf den polnischen Gebieten in der Früheisenzeit*, ZNUJ CMLXIX = *Prace Archeologiczne* 48, Kraków.
- Jadczkowska, I.
1988 *Wczesnolateńskie cmentarzysko kultury łużyckiej na stanowisku I w Piaskach Bankowych, województwo skierniewickie*, PMMAE 33, 1986, s. 207–242.
1990 *Ciałopalne cmentarzysko kultury łużyckiej, okresu halsztackiego D z Zalewu II, województwo sieradzkie*, PMMAE 35, 1988, s. 15–87.
- Jakimowicz, R.
1935 *Sprawozdanie z działalności Państwowego Muzeum Archeologicznego za 1928 rok*, WA XIII, s. 232–278.
1936 *Państwowe Muzeum Archeologiczne, cele, organizacja i dotychczasowe dokonania (referat wygłoszony w 1936 roku na zjeździe Związku Muzeów w Polsce)*, WA XIV, s. 203–220.
- Jamka, R.
1939 *Cmentarzysko w Skrajnej w pow. kaliskim*, PArch. VI, 1937–1939, s. 1–27.
- Kaczmarek, J. E.
1996 *Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu (1720–1958)*, Poznań.
- Karch, B.
2003 *Materiały z wczesnej epoki żelaza z Kalisza Tyńca, woj. wielkopolskie*, WA LVI (2002–2003), s. 87–101.
- Kufel-Dzierzgowska, A.
1973 *Cmentarzysko halsztackie w Tyczynie, pow. Sieradz*, *Rocznik Muzeów i Ochrony Zabytków Ziemi Polski Środkowej I*, Wieluń, s. 191–222.
- Kutrzeba-Pojnarowa, A.
1959–1960 *Gloger Zygmunt*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, tom VIII, Wrocław, s. 80–81.
- Łuka, L. J.
1959 *Importy italskie i wschodnio-alpejskie oraz ich naśladownictwa na obszarze kultury „łużyckiej” okresu halsztackiego w Polsce*, „Slavia Antiqua” VI, 1957–1959, s. 1–99.
- Malinowski, T.
1969 *Kontakty kultury łużyckiej z ziem polskich z terenami położonymi nad północno-wschodnim Adriatykiem*, [w:] *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej Warszawa 14–18 IX 1965*, tom II (red. W. Hensel), Wrocław, s. 10–18.
1971 *Über Bernsteinhandel zwischen den südöstlichen baltischen Ufergebieten und dem Süden Europas in der frühen Eisenzeit*, PZ 46, s. 102–110.
1972 *Kwestia pochodzenia bursztynów z wykopalisk jugosłowiańskich*, FAP XXI, 1970, s. 219–229.
1975 *Problem pogranicza prastowiańsko-prailiryskiego*, „Slavia Antiqua” XXI, 1974, s. 5–46.
- Mikłaszewska-Balcer, R.
1962 *Materiały z okresu halsztackiego oraz z wczesnego okresu lateńskiego w dorzeczu górnej Warty i środkowej Pilicy ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego*, WA XXVIII, s. 230–242.
- Miskiewicz, J.
1968 *Kultura łużycka w międzyrzeczu Pilicy i środkowej Wisły*, MS XI, s. 129–208.
- Stawiski, E.
1882 *Notatki archeologiczne*, WA IV, s. 151–166.
- Weiss, R.-M.
1999 *Des Kaisers alte Funde. Die Sammlung hallstattzeitlicher Funde aus Krain, Slowenien*, [w:] *J. Griesa, R.-M. Weiss, Hallstattzeit, Die Altertümer im Museum für Vor- und Frühgeschichte 2* (red. W. Menghin), Mainz am Rhein, s. 48–73.
- Węgrzynowicz, T.
1969 *Materiały kultury łużyckiej ze wschodniego Mazowsza i Podlasia*, WA XXXIV, s. 389–411.
1973 *Kultura łużycka na Mazowszu wschodnim i Podlasiu*, MSiW II, s. 7–126.
- Wieczorowski, T.
1939 *Ceramika inkrustowana typu „łużyckiego” z wczesnej epoki żelaznej w Polsce*, PArch. VI, 1937–1939, s. 113–177.
- Wiklak, H.
1972 *Późniejsze stadia rozwojowe środkowopolskiej grupy kultury łużyckiej*, PMMAE 19, s. 15–172.
- Wrońska, J.
1986 *Archeolodzy warszawscy na początku XX wieku*, Wrocław.
- Ząbkiewicz-Koszańska, H. A.
1958 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Łodzi-Rudzie Pabianickiej*, PArch. X, 1954–1956, s. 237–285.
1972 *Cmentarzyska kultury łużyckiej i kultury przeworskiej na st. I w Chojnem w pow. sieradzkim*, PMMAE 19, s. 173–248.

SUMMARY

The collections of the Bronze and Early Iron Age Department of the Warsaw State Archaeological Museum include a small vessel (PMA-III/1965) discovered at the cemetery of the Lusatian culture at Pyszków (comm. Brzeźnio, distr. Sieradz, woj. łódzkie). Unearthed in 1875 by an amateur-explorer, the piece later passed into the collection of Zygmunt Gloger. After the death of the eminent ethnographer in 1910 the vessel was added – with other finds – to the collections of the Dept. of Antiquities in *Muzeum Przemysłu i Rolnictwa* (Industry and Agriculture Museum), joined in 1928 to the State Archaeological Museum.

The small vessel with a fully reconstructed foot – a beaker – is black; both its surfaces are smoothed. Under the rim it has five groups of 2–4 small openings, its upper body is decorated with a deeply engraved ornament of horizontal rows of chevrons and groups of grooves, probably originally filled with white inlay (Fig. 1a–c). The shape of the beaker's bowl and its ornamentation have many known analogies at Lusatian culture sites from the Halstatt period (J. Miśkiewicz 1968, p. 136, 143, fig. 2c; also eg H. A. Ząbkiewicz-Koszańska 1958, p. 278, 279, pl. Vm, VI:5, VII:2.3, VIII:1.7.8; 1972, pl. III:1, X:7, XI:7; I. Jadczykowa 1990, p. 42–43, pl. I:3.12, II:1.14, VI:15,

VII:11, XI:15.16.18, XIX:7, XXII:8.9.16). The vessel is datable to Ha D, like most inlaid ceramics of this type recorded in Poland.

What makes the beaker from Pyszków unique is its footed form. The vessel itself greatly resembles a “wine cup” found in grave 24 at the cemetery at Tyczyn, distr. Sieradz, site 3 (A. Kufel-Dierzgowska 1973, p. 197, pl. X:5). It can be no accident that both these exceptional Halstatt vessels were discovered at only a small distance of about 11 km.

During Early Iron Age the Sieradz Region was crossed by the NE side branch of the Amber Route linking the south Baltic coast with the Adriatic (L. J. Łuka 1959, p. 84–85, map 1; T. Malinowski 1971, fig. 1; A. Gardawski 1979, p. 128, 130). It is to this latter area, in SE Slovenia, and the Dolenjsko group of the southeastern Hallstatt culture in particular that we must look for prototypes of both of the cited Lusatian footed vessels (cf J. Dular 1982, p. 41 ff, fig. 3, pl. 11–19; 20:173.174, 24:233–235, 25:234–236). Half their size and decorated in local styles they appear to be a distant echo of the fine specimens from southern Europe. The two cemeteries at Pyszków and Tyczyn lie close to rivers, which during the age of interest were the most convenient communication routes.

thum. A. Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

LIST OF ABBREVIATIONS OF PERIODICALS AND SERIAL PUBLICATIONS

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków	MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest	PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)	PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa	PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha	PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford	Prahistoria ziem polskich – <i>Prahistoria ziem polskich</i> . tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981	
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin	Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn	PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”. Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”. Schwerin/Rostock/Berlin)	RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum	RB	– „Rocznik Białostocki”. Białystok
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań	RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa	SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź	SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale	SovArch	– „Sovetskaâ Archeologia” (Советская археология), Moskva
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz	SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa	SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР). Moskva	WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva	ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków	ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa		
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa		
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)		

